

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ
ФУНДАЦИЯ**

МЕТОДИКА НА ОБУЧЕНИЕТО

ВЪЗМОЖНОСТИ НА ЛИНГВИСТИЧНИЯ АНАЛИЗ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ПРАВОГОВОР НА УЧЕНИЦИТЕ В I – IV КЛАС

Даниела Йорданова

Съставна част от началното обучение по български език в I – IV клас е обучението по правоговор, тъй като то осигурява онова равнище на езикова култура, което е необходимо за общуването чрез устна реч. В началния етап на основната образователна степен обучението по правоговор се свързва с провеждане на системна и целенасочена методическа работа, насочена към усвояване на правоговорните книжовни норми, нужни за формиране на комуникативна компетентност на малките ученици.

В този контекст в текста се представят **възможностите на лингвистичния анализ в обучението по правоговор на учениците в I – IV клас.**

В помощ на обучението по правоговор на малките ученици в образователния процес по български език може да се използва **лингвистичният анализ**. Както подчертава М. Георгиева, „Неговото предимство е, че в процеса на анализа учениците развиват логическото си мислене и монологичната си реч, особено ако съумеят да аргументират и мотивират защо така оценяват съответния факт.” (Георгиева, 2011, с. 142).

За да се реализира успешно правоговорно обучение на учениците от I – IV клас, може да се използват звуковият анализ, звуко-

буквеният разбор, фонетичният разбор, морфемният, морфологичният и синтактичният анализ.

За същността на звуковия анализ и неговите функции пише подробно Ст. Здравкова. Той се включва в обучението на учениците в първи клас, а при необходимост може да се използва и в следващите класове.

Още в първи клас, в различните етапи от системата за ограмотяване, учениците придобиват умения да откриват и характеризират в началото приблизително, а впоследствие и точно звуковете в думи чрез звуков анализ в материализиран, външноречев и умствен план. Съвременната система на ограмотяване предлага апробирани методически похвати за осмисляне на сричковия, звуковия и буквения състав на думите (вж. по-подр. Здравкова 1990, Здравкова 1992, Здравкова 1998; Здравкова 2009). Формират се умения за съотнасяне на звуковете с буквите, за осмисляне на несъответствията между изговор и правопис.

Звуковият анализ включва:

- откриване наличието на звука в думата;
- отделяне на първия звук в думата;
- отделяне на последния звук в думата;
- приблизително определяне мястото на звука в думата – начало, среда, край;

- точно определяне на броя и поредността на звуковете в думата.

Освен това звуковата работа, провеждана в периода на началното ограмотяване, съдейства още за:

„... – коригиране произношението на звукове, ако някои от учениците допускат грешки;

– начално осъзнаване на емпирично равнище на основни артикулационни и акустични характеристики на звуковете, разграничаване на гласни и съгласни;

– открояване на корелативни двойки звукове (по признака звучност – беззвучност за съгласните (*б:п, в:ф, д:т* и т.н.) и тесни широки за гласните *а:ъ, о:у, е:и*);

– начално осъзнаване на емпирично равнище (на втори план) на звуковете като фонемна система (гласни, съгласни; практическо обособяване на подгрупи – сонорни съгласни, звучни съгласни, без-

звучни съгласни (без термините), като езикова пропедевтика за целите на предстоящото езиково, правописно и правоговорно обучение;

– насочване и натрупване на опит у учениците в устен план да улавят общото в многообразното звучене на звуковете за достигане до звуковото обобщение – фонемата. Това се постига чрез целесъобразен подбор на думите за сегментиране, така че да съдържат изучавания звук в различни фонетични позиции. По този начин се формират умения за преход от звуковите варианти към фонемата;

– формиране на умения и натрупване на опит за преход от фонемата (изолирания звук) към звуковите варианти. Практически това се постига чрез актуализиране на възможно повече думи с изучавания нов звук, така че да го чуват и разпознават в различни позиционни варианти.” (вж. по-подр. Здравкова, 2009, с. 34 – 40).

В основния период от системата на обучение в начална грамотност целта на звуковия анализ е учениците да определят точно броя и последователността на звуковете в думата. В началото се предлагат думи, в които няма разлика между изговор и правопис, а след това се включват лексеми, в които има такава разлика.

Например: на учениците се поставят задачи, които изискват те:

– да се научат точно да определят колко звука има в думата (Колко звука има думата роза?);

– да определят в какъв ред са подредени звуковете в думата – кой е първият звук, кой е вторият, третият и т. н.;

– да определят точната позиция на звука (Кой е третият звук в думата роза? А кой е вторият звук? и т.н.)

– да могат да определят фонемното обкръжение на звука, например: Пред кой звук се намира звукът з в думата роза? Кой звук се намира преди него?;

– да отделят звуковете в състава на думата (Кои са звуковете в думата роза?);

– да определят има ли разлика между изговора на звуковете и правописа (Има ли разлика между изговора на звуковете и изписването на техните букви в думата роза?).

Думите могат да предложат и по двойки, например мас – мраз. В този случай на първокласниците се поставят задачи за звуков анализ с насоченост за установяване на съответствие или несъответствие между изговор и правопис:

- да определят колко звука има в думата мас и колко в думата мраз;
- да определят в какъв ред са подредени звуковете в думите – кой е първият звук, кой е вторият, третият и т. н.;
- да определят точната позиция на последния звук – трети и четвърти съответно за първата и за втората дума;
- да отговорят има ли разлика между това, което се чува при изговора на последния предложат решения за проверка на правописа на думи, в които звук, като произнесат хорowo и последователно двете думи;
- да отговорят има ли разлика между буквите, с които се отбелязва последния звук в думата мас и думата мраз;
- да се направи извод, че при някои думи има разлика между изговор и правопис и трябва да се внимава;
- практически да се предложат решения за проверка на думи, при които има разлика между изговор и правопис.

Споделените методически идеи са продължение от концепцията за съвременна дидактическа технология за звукова работа и езикова пропедевтика (вкл. и правоговорна), предложен от Ст. Здравкова (вж. по-подр. Здравкова, 2009, с. 34 – 58).

Представеното съдържание на звуковата работа благоприятства формирането на правоговорни умения на малките ученици.

Звуко-буквеният анализ подпомага осъзнаването на отношението звук – буква от учениците от първи и втори клас, а при необходимост може да се използва в трети и четвърти. При звуко-буквения анализ малките ученици извършват сравнение между изговора и правописа на съответни думи и установяват дали има или няма разлика.

Например звуко-буквеният анализ може да се включи за установяване на разликата между изговор и правопис на думи, които завършват с *щ* – *нощ*, *свещ* и др. под.

На учениците се поставят задачи, които изискват:

- да направят звуков анализ на думата *нощ*. Учениците разполагат и със звуков модел;
- да назоват с кои букви са записани звуковете в думата;
- да извършват анализ на звуко-буквените отношения (Кои звукове се чуват, а коя буква се вижда?);

- да открият несъответствията по количество между звуковете и буквите (Колко за звуковете в думата? А с колко букви се записват?);
- да изговорят думата и да отговорят кой звук се изпуска при небрежното и произнасяне;
- да се направи извод с коя буква се записват тези звукове.

Подобни задачи могат да се поставят на учениците при запознаване с буквите *щ, ю, я*, буквосъчетанията *дж* и *дз*.

Идеите и методическите процедури за звуко-буквен анализ са описани от Ст. Здравкова в няколко нейни монографии (вж. по-подробно Здравкова, 1990; Здравкова, 1998; Здравкова, 2009).

В началното обучение по български език се използва фонетичният разбор, без да се употребява терминът.

Фонетичният разбор (анализ) е средство за усвояване на езиковите знания в I – IV клас и за "...подобряване на практикуването на езика." (Георгиева, 2002, с. 74). Фонетичният разбор заедно с алгоритмите и моделирането с успех може да се прилага като упражнение както за усвояване на книжовни правоговорни норми при изговора на гласни и съгласни звукове в различни съчетания и позиции, така и за преодоляване на диалектни отклонения в речта на учениците от началните класове.

Фонетичният разбор е упражнение, чрез което децата от I – IV клас осмислят въз основа на конкретни примери (думи и изречения) фонетичния строеж на езика и долавят връзката му с правоговора и правописа. Чрез фонетичния разбор учениците от I – IV клас усвояват и затвърдяват знания и умения да чуват и откриват точно мястото на звуковете в думата, да съотнасят звуковете с буквите, да изясняват и разграничават артикулационните, акустичните и функционалните характеристики на различните гласни и съгласни (изолирано и в потока на речта), да поставят правилно мястото на ударението, да произнасят вярно думите.

Изясняването на тези фонетични явления се свързва с речевата практика на обучаваните. Различните промени, които настъпват при вокалите и консонантите по различни учленителни или фонетични причини, се свързват с усвояването на правоговорните норми. При разбора на звуковете учениците трябва не само да разграничават широки и тесни гласни, звучни и беззвучни съгласни и т.н., но и да

открояват правилни от неправилни форми, да осмислят кога редукцията е нормативна, кога обеззвучаването или озвучаването на съгласните е книжовно и т. н. (в дидактическа последователност по класове, в зависимост от предвидено учебно съдържание по български език).

Алгоритъмът на фонетичния разбор включва:

- “...– поставяне на ударение;
- разделяне на думата на срички;
- характеристика на гласните звукове – брой, вид, букви, с които са обозначени;
- характеристика на съгласните звукове – брой, вид (звучни/беззвучни, твърди, меки), букви, с които са обозначени;
- съотношение: брой звукове – брой букви.” (Георгиева, 2002, с. 75).

Фонетичният разбор е средство за развитие на фонетичния слух на учениците. Когато се изясняват промените, които настъпват със звуковете в устната реч, в единство им се задават въпросите: “Как се изговаря?” и “Как се пише?”.

Например: във втори клас с цел преодоляване на диалектен изговор на неударена гласна *e* като *и* може да се постави следната алгоритмична задача на учениците:

1. Прочетете думата цвете.
2. Поставете ударението в думата.
3. От колко срички е съставена думата.
4. Кои са гласните звукове в думата?
5. Какви са тези гласни?
6. С кои букви са записани гласните в двете срички?
7. Има ли разлика между изговора и правописа на гласната *e* в двете срички на думата?

Може да се **обобщи**, че използването на частичния или пълен фонетичен разбор в уроците по български език в I – IV клас подпомага овладяването на правилното изговаряне на звукове в различни фонетични позиции, а това от своя страна съдейства за формирането на правописни умения на малките ученици.

Морфемният разбор (анализ) може да се използва за обучение на учениците в трети и четвърти клас с цел осъзнаване на правописа и правописа на представките, наставките, окончанията и определителния член.

М. Георгиева уточнява, че извършването на морфемен анализ „...предполага определяне на частите (морфемите), съставлящи думите: корен, представка, наставка, окончание, основа.” Тя пояснява, че за началния етап на основната образователна степен последователността при определянето на видовете морфемии не е задължителна, „...т.е. учениците процедурат в съответствие със собствената си логика. Някои от тях по-лесно отделят морфемите като започнат отзад – окончание, наставка, корен, представка, други търсят първо корена.” (Георгиева, 2011, с. 143).

Например: в трети клас при темата „Образуване на думите” (Танкова и др., 2004, с. 24 – 25) морфемният анализ може да се включи в подходящ момент от урока по български език, за да се усвоят в единство правоговора и правописа на думи със струпани съгласни, които са в наставка на думи като старост, младост и др. под.

На учениците, разделени на две групи, се поставя задача да направят морфемен анализ на тези думи:

1. Да определят корена на думите младост, старост.
2. Да определят наставката на двете думи.
3. Учениците да произнесат думите обърнати един срещу друг по двойки, като отговорят след това кой звук може да се изпусне при небрежен изговор. След това да кажат може ли този съгласен да се изпусне при изписване на буквата му.
4. Да се постави задача за изписване на думите, като се обърне внимание на начина на проверка.
5. Да се достигне до извод, че небрежното произнасяне на последния съгласен от наставката води до допускане на правописна грешка.

Морфологичният разбор (анализ) „...предполага характеризиране на думата като част на речта по следните признаци: общо значение, вид, морфологични характеристики, синтактична функция (когато се прави анализ на дума, представена в контекст)” (Георгиева 2011, с. 145).

Морфологичният разбор (обикновено в началните класове той е непълен) може да се включи в уроците по български език за етапа I – IV клас не само с цел анализ на езикова единица като част на речта, а и за усъвършенстване на правоговорните и правописните умения на малките ученици.

Например на децата от втори, трети и четвърти клас могат да се поставят логически свързани задачи, които изискват от тях не само да характеризират съответна лингвистична единица като част на речта, а да помислят и коментират както правоговора, така и правописа ѝ:

„Прочетете думите хубав, лъскав, гърбав.

1. Определете какви са като част на речта.
2. Посочете морфологичните им признаци – род, число, членуване, степенуване.
3. Различават ли се по изговор и правопис думите? Защо?”

Посочената методическа илюстрация е само един възможен вариант, който може да се интерпретира творчески от учителите, като имат предвид какви правоговорни и правописни грешки допускат техните ученици. И освен това педагозите трябва да помислят как да разширят задачите в учебниците по български език, така че предвиденият лингвистичен минимум да се овладява и с оглед на правоговора и правописа.

Синтактичният разбор (анализ) в началния етап на основната образователна степен изисква от учениците да характеризират простото изречение. За учениците от I – IV клас алгоритъмът на синтактичния разбор включва:

– определяне на вида на изречението по състав, като се доказва се, че то е просто;

– вида на изречението по цел на изказване;

– определяне на главните части на простото изречение.

В следващата степен на обучение се добавят още стъпки:

– определяне на второстепенните части;

– определяне групата на подлога и групата на сказуемото;

– мотивиране на пунктуацията (вж. по-подр. Георгиева, 2011, с. 147 – 148).

Синтактичният анализ, свързан с усвояване на правоговора и прописа в I – IV клас, може да се приложи за усвояване на правилното изговаряне и записване на съществителни, прилагателни и числителни имена, когато са подлог в изречението, а също така и за правилен изговор на глаголи, които са сказуеми в състава на простото изречение.

Например в четвърти клас на учениците се поставя задача да направят в писмена форма непълен синтактичен разбор на изречението „Аз чета книга”. След определянето на вида на изречението по състав, по цел на изказване и на главните му части, се пристъпва към изясняване на правоговора и правописа на сказуемото. Учениците достигат до извод, че глаголните окончания за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч., сег. вр., се записват с буква *a*, но се изговарят с *ъ* – чета, изговор (чет’ъ).

По този начин в процеса на обучение се решават комплексно различни езикови задачи, които са логически свързани. Освен постигането на основната образователна цел в съответния урок, в единство се затвърдяват правоговорни и правописни знания.

Освен посочените видове анализ в уроците по български език в етапа I – IV клас може да се използва и **правоговорен анализ** (разбор). При този вид разбор учениците изпълняват задачи, които изискват от тях да анализират думи, които съдържат еднакви правоговорни особености, за да може на практическа основа да се осмисли съответно правило. По този начин 7–11-годишните развиват езиковия си усет, правоговорната си бдителност, аналитико-синтетичните си умения, а също така могат да се да се предпазят и от евентуални правописни грешки.

В заключение: лингвистичният анализ е упражнение, което успешно може да се включи в обучението на учениците от началния етап на основната образователна степен, тъй като чрез него се реализират възможности не само за усъвършенстване на правоговорната култура на 7–11-годишните, а и за реализиране на взаимовръзка между обучението по правоговор и обучението по правопис, както и за постигане на целта на началното обучение по български език и литература за формиране основи на комуникативна компетентност.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Здравкова, Ст.* Начални стъпки в четенето. С., 2009.
2. *Георгиева, М., Ст. Здравкова, М. Йовева.* Обучението по български език и литература в началното училище. Шумен, 2005, 2011.

ВЪЗМОЖНОСТИ НА ЛИНГВИСТИЧНИЯ АНАЛИЗ
В ОБУЧЕНИЕТО ПО ПРАВОГОВОР
НА УЧЕНИЦИТЕ В I – IV КЛАС

ДАНИЕЛА ЙОРДАНОВА

Резюме

Статията представя възможностите на лингвистичния анализ в обучението по правоговор на учениците от I – IV клас. Изяснява се същността на звуковия анализ, звуко-буквения разбор, фонетичния разбор, морфемния, морфологичния и синтактичния анализ, като се свързват с примери за правоговорно обучение на учениците от етапа I – IV клас.

Ключови думи: лингвистичен анализ, обучение по правоговор, звуковия анализ, звуко-буквен разбор, фонетичен разбор, морфемен, морфологичен и синтактичен анализ, първи – четвърти клас.

POSSIBILITIES OF LINGUISTIC ANALYSIS IN TEACHING
STUDENTS CORRECT SPEECH ARTICULATION AND
PRONOUNCING IN I – IV GRADES

DANIELA YORDANOVA

Summary

The paper presents the possibilities of linguistic analysis in teaching students correct speech articulation and pronouncing in I - IV grades. The nature of sound analysis is clarified, sound-letter analysis as well as phonetic analysis, morphemic, morphological and syntactic analysis are presented in the paper. All of them are linked to examples of training students into pronouncing and correct speech articulation in the stage of the primary Bulgarian grades.

Key words: linguistic analysis, articulation and pronouncing training, sound analysis, sound-letter analysis, phonetic analysis, morphemic, morphological and syntactic analysis, first – fourth grades.